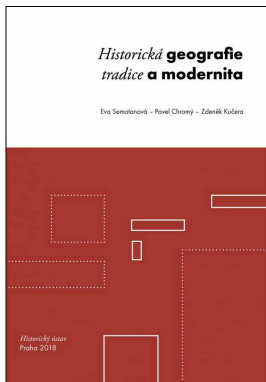

Eva Semotanová, Pavel Chromý, Zdeněk Kučera: Historická geografie. Tradice a modernita, Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2018, ss. 253

Omawiana publikacja ukazała się w serii monografii Wydziału Historycznego Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Składa się ze wstępu, pięciu obszernych rozdziałów i zakończenia. Uzupełnienie stanowią podsumowanie w języku angielskim, noty biograficzne trójki Autorów, wykazy źródeł

i literatury, skrótów, tabel, ilustracji, jak również indeksy osobowy i geograficzny. Na początku wstępu Autorzy zauważają, że „[c]zas i przestrzeń, dwa nierozłączne pojęcia, konstytuują życie człowieka od początków jego istnienia na Ziemi”¹. Starają się przy tym zdefiniować geografie historyczną: „Geografia historyczna zwraca uwagę na relację społeczeństwa i natury czy też człowieka i zamieszkiwanego przezeń środowiska. Zajmuje się zmianami krajobrazu jako rezultatami zmieniających się warunków naturalnych, społecznych i kulturowych, bada przyczyny tych zmian w optyce myślenia filozoficznego, celów ambicjonalnych, praktycznych potrzeb i perspektyw wartości społeczeństwa w różnej skali geograficznej i na różnych etapach jego rozwoju. Geografia historyczna bada stan, rozwój i zmiany środowiska

w przeszłości, przyczyny, które te zmiany wywołały, ich następstwa i poszczególne zależności. Stara się również przybliżyć współczesnym [[ludziom] kształt krain historycznych, zrekonstruować i zachować ich obraz jako składnik źródeł ludzkiego istnienia, jako kulturowe dziedzictwo różnych kontynentów, ale też jako inspirację dla terażniejszości i przyszłości” (s. 7–8).

Na podstawie lektury samego wstępu trudno stwierdzić, czy jest to propozycja deklaracji programowej dla całej dyscypliny. Nie dowiadujemy się nawet, czy Autorzy odróżniają geografie historyczną od innych dyscyplin naukowych, czy może traktują ją jako perspektywę badawczą w obrębie geografii lub historii albo naukę pomocniczą jednej z tych dyscyplin. Wstęp książki stanowi tylko krótkie wprowadzenie, mające – jak się zdaje – zwrócić uwagę na cel publikacji, którym jest: „propozycja spojrzenia na czeską geografie historyczną na początku trzeciego tysiąclecia. [...] Celem autorów nie jest bynajmniej przedstawienie współczesnych (i często modnych) trendów w zderzeniu z tradycją. Wręcz przeciwnie”. Autorzy informują, że starają się uporządkować stan wiedzy, wychodząc z założenia, że bez poznania przeszłości nie da się rozważać bieżących tematów badawczych i metodologii. Podkreślają więc, że zawartych w tytule tradycji i nowoczesności nie należy rozpatrywać jako przeciwieństw (s. 9). Ogólnie zatem wstęp trzeba uznać jedynie za konieczny element książki, nie stanowi on bowiem naukowego opracowania. Właściwą treść znajdziemy w kolejnych rozdziałach. Warto więc sprawdzić, czy i jak realizują one zadeklarowane cele oraz jak odnoszą się do wstępnych rozważań na temat istoty analizowanego zagadnienia. Omawiana

¹ Wszystkie tłumaczenia z języka czeskiego – Wiesława Duży.

publikacja jest pracą z zakresu historii historiografii. Wydaje się, że Autorzy postawili przed sobą zadanie przedstawienia stanu czeskich badań w obszarze geografii historycznej prowadzonych w jednostkach badawczych na całym świecie, ale nie jest to jasne. Po zapoznaniu się z całą książką, należy stwierdzić, że udało Im się to osiągnąć jedynie w niewielkiej części. Autorzy przyjęli problemowy układ treści.

Rozdział pierwszy napisał Pavel Chromý. Czytelnik już od początku dostaje szansę pogłębienia refleksji nad przedmiotem i istotą geografii historycznej, co zapowiedziano we wstępie, część ta nosi bowiem tytuł: 'Geografia historyczna jako samodzielna nauka międzydziedzinowa'. Jak się okazuje, zdefiniowanie geografii historycznej nie jest proste². Chromý skupia się więc na warunkach koniecznych takiej definicji, co daje rezultat w postaci krótkiej uwagi: „[...] geografia historyczna to dziedzina, której przedmiotem zainteresowania jest geografia przeszłości; wnioskuje zatem w kategoriach przestrzeni i czasu” (s. 14). Osobno zadaje jeszcze pytanie: „Czym jest geografia historyczna?”. W ten sposób zyskuje szansę na opisanie różnych ścieżek, którymi podążają badacze zajmujący się tą dziedziną. Chromý zaczyna od uwagi o dwoistości geografii historycznej, która może być zarówno samodzielną dyscypliną z pogranicza różnych dyscyplin, jak i dyscypliną o charakterze aplikacyjnym. Dodaje m.in., że wykorzystuje ona nowoczesne technologie, różnego rodzaju źródła pisane i ikonograficzne oraz rozliczne artefakty. Listę tę kończy uwaga, że geografia historyczna ma już ponad stuletnią tradycję, tworzącą potencjał prowadzenia międzynarodowych badań interdyscyplinarnych

(s. 15–16). W dalszej części rozdziału Autor rozważa też miejsce geografii historycznej w systemie wiedzy, zwracając uwagę na toczące się w tej kwestii dyskusje naukowe, zarówno na świecie, jak i w Europie Środkowej (s. 20). Czujność czytelnika w tym miejscu wzmaga nie tylko wyodrębnienie Europy Środkowej ze świata, lecz również sprowadzenie toczącej się na świecie dyskusji do kilku anglojęzycznych artykułów, a dyskusji prowadzonej w Europie Środkowej – do tekstów badaczy z Czech i Słowacji, m.in. autorów omawianej książki. Sprawy nie rozwiązuje krótka charakterystyka głównych badań z zakresu geografii historycznej prowadzonych przez środowiska brytyjskie i amerykańskie (s. 23). Cały omawiany rozdział podzielono na części, wyodrębniając kolejne partie narracji pytaniami, które rozważają geografię i historię jako osobne dyscypliny i szacują szansę na ich współpracę (s. 21–31). Dobrze się stało, że takie ujęcie skomentowane zostało w kolejnych podrozdziałach. Pokazując bowiem prawie liniowy rozwój dyscypliny, Autor podkreśla, że w ciągu ostatnich dwudziestu lat zaszły w Czechach zmiany, które miały na celu właśnie przezwyciężenie rozdziału historii i geografii. Pomogły w tym wcześniejsze przeobrażenia polityczne i stworzenie odpowiedniego zaplecza instytucjonalnego, którym według Autora jest Centrum Badawcze Geografii Historycznej przy Akademii Nauk Republiki Czeskiej (s. 32). Ważnymi elementami tej części książki są dwa krótkie podrozdziały – 'Analiza SWOT czeskiej geografii historycznej' oraz 'Perspektywy czeskiej geografii historycznej' (s. 31–35).

Drugi rozdział napisała Eva Semotanová. Wydaje się, że nie będzie tu przesadą podkreślenie, że jest to najważniejsza badaczka w Czechach, która zajmuje się geografją historyczną³. Równolegle

² Uwaga ta nie jest odkrywcza ani zaskakująca. Ponieważ jednak nie miejsce tu na rozważania dotyczące istoty i przedmiotu badań geografii historycznej, powołałam się jedynie na podobną próbę określenia tych kwestii podjętą przez autora polskiego podręcznika do geografii historycznej. Podano tam wyraźnie, że geografia historyczna to nauka pomocnicza historii. Zob. J. Tyszkiewicz, *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, Warszawa 2014, s. 10 ([http://pther.net/PDF/NPH/NPH_Tyszkiewicz%20Jan%20Geografia-historyczna\(NPH\).pdf](http://pther.net/PDF/NPH/NPH_Tyszkiewicz%20Jan%20Geografia-historyczna(NPH).pdf), dostęp: 14 września 2020).

³ Wykaz publikacji Autorki możemy znaleźć w omawianej książce lub na stronie internetowej Czeskiej Akademii Nauk: *Semotanová Eva, prof. PhDr., DrSc.*, „Historický ústav Akademie věd ČR” (www.hiu.cas.cz/cs/lide/seznam-pracovniku/semotanova-eva.ep/, dostęp: 14 września 2020).

z omawianą książką nakładem tego samego wydawnictwa ukazała się w 2018 r. indywidualna praca Semotanovej pt. 'Opisywanie krajobrazu. Antologia tekstów'⁴, o której tylko lakonicznie wspomniano w drugim rozdziale (s. 37). Dużo miejsca zajmuje w tej części charakterystyka ułożonych chronologicznie różnego rodzaju rozpraw, które zdaniem Autorki pokazują rozwój postrzegania środowiska, różne perspektywy opisu krajobrazu i rozszerzanie horyzontu geograficznego, poczynając od *Geografii* Ptolemeusza, przez kroniki, itineraria, dzieła z zakresu historii nauki, mapy dawne, aż do osiemnastowiecznych statystycznych opisów ziem czeskich. Charakter porządkujący ma podrozdział zatytułowany 'Początki geografii historycznej jako dyscypliny naukowej' (s. 45–55). Znalazł się tam bardzo wartościowy materiał z całej Europy, pokazujący dziewiętnastowieczne początki badań nad krajobrazem i zainteresowania zagadnieniami, które później, w XIX i XX w. nazwano przedmiotem badań geografii historycznej (s. 45). Ciekawe, że za pierwsze dzieło, w którym pojawia się określenie *geografia historyczna*, Autorka uznała *The historical geography of the Holy Land* George'a Adama Smitha z końca XIX w. Nie jest to oczywiście błąd, ale należy wyraźnie podkreślić, że w tej części omawianej książki zabrakło przykładów bliżej związanych z Europą Środkową – przede wszystkim przygotowanego przez Joachima Lelewela atlasu geografii średniowiecza, który ukazał się w Brukseli krótko przed jego czterotomową *Polską wieków średnich*⁵. We wstępie do tego dzieła Leleweł wyraźnie pisze o swoim

wieloletnim zainteresowaniu *sur l'histoire de la géographie* i zwraca uwagę na bardzo podobny do opisanego przez Semotanową kurs badań geograficznych, poczynając od Ptolemeusza. Leleweł napisał wprost, że zainteresował się średniowieczną mapą Sycylii Abdullaha El Idrisiego, tzw. *Tabula Rogeriana*, co doprowadziło do dalszych studiów nad rozwojem kartografii i w efekcie przyczyniło się do powstania całego atlasu⁶. Również w dalszych częściach drugiego rozdziału omawianej pracy pojawiają się wyłącznie badania brytyjskie, niemieckie i czeskie, a ogólnie wspomina się jeszcze austriackie i francuskie. Ostatni podrozdział tej części zatytułowano *Historická geografie jako samostatná mezioborová disciplína* ('Geografia historyczna jako samodzielna dyscyplina międzydziedzinowa'), powtarzając tym samym prawie cały tytuł pierwszego rozdziału książki, w którym geografia historyczna została nazwana samodzielną nauką międzydziedzinową (por. s. 11 i 64), i uzupełniając podane tam informacje o nieco bardziej szczegółowy przegląd badań.

Kolejny rozdział, poświęcony źródłom do badań z zakresu geografii historycznej, również napisała Eva Semotanová. Czerpiąc ze swojego ogromnego doświadczenia badawczego, przedstawiła tu katalog źródeł historycznych, klasyfikując je według różnych kryteriów. Autorka ma świadomość, że nie odbiega to od podziału innych źródeł historycznych. Podkreśla przy tym, że źródła wykorzystywane w badaniach z zakresu geografii historycznej, a zwłaszcza w badaniach nad historycznym krajobrazem, najłatwiej podzielić na źródła pisane, mówione, kartograficzne, ilustracje i materialne oraz źródła pokrewnych dyscyplin, zwłaszcza nauk przyrodniczych (s. 82–83). Z uwagi na ograniczoną objętość pracy Semotanová zajmuje się tylko wybranymi przykładami źródeł, opatrując je odpowiednimi ilustracjami. W książce

⁴ E. Semotanová, *Vyprávěné krajiny. Antologie textů*, Praha 2018. Warto jeszcze dodać informację o najnowszej publikacji pod redakcją tej Badaczki, zawierającej artykuły poświęcone kształtowaniu się granic w Europie Środkowej: *Hranice v krajínach*, red. E. Semotanová, Praha 2020.

⁵ J. Leleweł, *Géographie du moyen âge, étudiée par Joachim Leleweł. Atlas composé de cinquante planches gravées par l'auteur, contenant 145 figures et cartes générales ou spéciales [...] accompagnées de 11 cartes explicatives et de deux articles géographiques*, Bruxelles 1850; tenże, *Polska wieków średnich, czyli Joachima Lelewela w dziejach narodowych polskich postrzeżenia*, t. 1–4, Poznań 1859.

⁶ Tenże, *Préface*, w: *Géographie du moyen âge*, s. vii–viii.

omówiono więc kolejno: 1. źródła pisane (podzielone na urzędowe, narracyjne i prywatne, jak pamiętniki czy korespondencja – s. 83–105), 2. źródła kartograficzne (przy czym Autorka słusznie zauważa, że traktuje się je jako niepisane wbrew ogromnej ilości informacji pisanych umieszczonych „na płaszczyźnie mapowego obrazu i poza nim” – s. 106), 3. ilustracje (wykorzystywane szczególnie intensywnie w najnowszych badaniach – s. 113), 4. źródła materialne (czyli „pozostałości człowieka i wytwory ludzkiej pracy” – s. 119), 5. źródła dyscyplin pokrewnych (czyli archeologiczne, statystyczne, dane botaniczne, klimatologiczne, geodezyjne, geologiczne itd. – s. 120–121), 6. „wielodziedzino-we źródła historycznogeograficzne” (czyli łączące wcześniejsze kategorie, np. dawne przewodniki turystyczne – s. 121).

Rozdział czwarty, podejmujący metodologię badań z zakresu geografii historycznej, ma dwójkę autorów – Evę Semotanovą i Zdenka Kučera. Niestety, jest to jedna z krótszych części omawianej książki. Być może Autorzy chcieli przez to podkreślić, że decydującą rolę w definiowaniu geografii historycznej mają źródła, z których pozyskiwane są dane do badań. Szkoda, bo problematyka, której poświęcono tę część publikacji, wydaje się niezwykle interesującym zagadnieniem, dyskutowanym na arenie międzynarodowej, również w Europie Środkowej⁷. Zdaje się, że dla czytelnika korzystniejsze byłoby sięgnięcie do obszernej rozprawy doktorskiej Kučery, poświęconej podstawom i problemom geograficznych studiów nad krajobrazem⁸. Zaczepnięto z niej do tej części trzy ogólne wykresy uzupełniające rozdział, a także towarzyszącą im tabelę z metodami archeologii nieinwazyjnej zacytowaną z pracy Martina Kuny (s. 137–140).

⁷ B. Szady, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 1, 2013, s. 19–38 (DOI: <http://dx.doi.org/10.12775.20113>).

⁸ Z. Kučera, *Principy a problémy geografického studia krajiny*, Praha 2010, mps (is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/33719, dostęp: 14 września 2020).

Ostatni rozdział omawianej pracy nieco odbiega od wcześniejszych rozważań, stanowiąc coś w rodzaju ekskursu, może wręcz studium przypadku. Jego Autorzy – ponownie Zdeněk Kučera i Eva Semotanová – proponują potraktować krajobraz jako soczewkę – całe *theatrum mundi*, jak zaznaczono w tytule tej części książki. W rozważaniach tych pomaga wieloznaczność czeskiego słowa *krajina*, które można traktować jako bliskie do polskiej *krainy geograficznej*. Jeśli jednak zwrócić uwagę na przypisy, to okaże się, że Autorzy rozumieją je jako bliższe angielskiego *landscape* i ostatecznie omawiane przykłady idą właśnie w kierunku historii krajobrazu. Kučera i Semotanová zwracają uwagę na typową dychotomię rozważań o krajobrazie, czyli podział na krajobraz naturalny i zmieniony przez człowieka. Bardzo przydatnym elementem tego rozdziału są typologie krajobrazów, w tym krajobrazów wyobrażonych. Bardzo przydatny do zrozumienia omawianego problemu jest też schemat przedstawiający rozwój zainteresowania krajobrazem, począwszy od XV w., kiedy w wyniku odkryć geograficznych poznawano zupełnie nowe krajobrazy (s. 158). Schemat ten nie jest jednak innowacją, stanowi bowiem przedruk z obronionej w 2010 r. pracy doktorskiej Kučery, o czym informuje stosowny przypis. Podobnie rzecz się ma z kolejnymi klasyfikacjami i typologiami, które Autorzy cytują za swoimi wcześniejszymi pracami. Tytułowy koncept tego rozdziału, czyli potraktowanie krainy historycznej czy historycznego krajobrazu jako *theatrum mundi* – wieloaspektowego, wieloznacznego i zmiennego w czasie zjawiska i przedmiotu badań – rozpisano na dwóch stronach (s. 164–165). Te krótkie rozważania uzupełnione zostały obszerną literaturą przedmiotu, co warto podkreślić.

Całość zamyka podsumowanie napisane wspólnie przez wszystkich Autorów. Pada w nim pytanie o kształt geografii historycznej w przyszłości (s. 185). Odpowiedź nie jest według Nich prosta. Na podstawie

czeskich doświadczeń dodają jednak, że geografia historyczna to dyscyplina, która rozwija się, pozostając w ścisłym związku z bogatą tradycją i czerpiąc z przeszłych badań, czym nawiązują do początku książki.

Publikację wzbogacają kolorowe ilustracje, lecz niestety w wielu przypadkach trudno znaleźć ich bezpośrednie odniesienie do treści książki. Tym bardziej na podkreślenie zasługuje materiał ilustracyjny z rozdziału drugiego, dobrze oddający omawiane tam zagadnienia. Niewątpliwą zaletą pracy jest obszerny wykaz źródeł i literatury – głównie czeskiej i anglosaskiej – który pozwala rozeznąć się w lekturach Autorów publikacji, jak również sięgnąć do Ich wcześniejszych, bardziej monograficznych tekstów. Wbrew celom pracy nie znajdziemy tu jednak szerszego przeglądu badań międzynarodowych.

Na koniec warto zwrócić uwagę na pierwszą stronę okładki. Dwukolumnowe rozplanowanie typograficzne tytułu zaprojektowano tak, że można go czytać

dwojako. Oprócz podanej w opisie bibliograficznym wersji *Historická geografie. Tradice a modernita* ('Geografia historyczna. Tradycja i nowoczesność') można dostrzec złożenie wyrazów *historická tradice* ('tradycja historyczna') oraz *geografie a modernita* ('geografia i nowoczesność'). Przy świadomości wszystkich zalet omówionej książki trudno też niestety uniknąć wniosku, że nie udało się w niej przedstawić pełnego obrazu geografii historycznej. Tylko częściowo jest to wina Autorów, którzy lawirują w narracji między geografją a historią, nie trzymając się ściśle celu opisanego we wstępie. Osiągnięcie go utrudnia najpewniej sama geografia historyczna z jej wieloaspektowym przedmiotem badań. Nie można bowiem odmówić Autorom świadomości skali wyzwania, które postawili przed sobą, podejmując się napisania tej książki. ■

Wiesława Duży
(Warszawa)